

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol. 1

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR Shuhrat Sirojiddinov
BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI Karomat Mullaxo'jayeveva (o'zbek) Qosimjon Ma'murov (ingliz)
MAS'UL KOTIB Ilyos Ismoilov
TAHRIR HAY'ATI Zaynobiddin Abdirashidov Karl Rayxl (Germaniya) Seyhan Tanju (Turkiya) Kamol Abdulla (Ozarbayjon) Vahit Turk (Turkiya) Isa Xabibeyli (Ozarbayjon) Benedek Peri (Vengriya) Teymur Kerimli (Ozarbayjon) Eunkyung Oh (Koreya) Mark Toutant (AQSh) Boqijon To'xliyev Qosimjon Sodiqov Nurboy Jabborov G'aybulla Boboyorov Vali Savash (Turkiya) Kimura Satoru (Yaponiya) Hamidulla Dadaboyev Aftondil Erkinov Rashid Zohidov Baxtiyor Abdushukurov Almaz Ulvi (Ozarbayjon) Dilnavoz Yusupova Qo'ldosh Pardayev Elchin Ibrohimov (Ozarbayjon) Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA	
MATNSHUNOSLIK	
Muhammadjon Imomnazarov Olti devon muqoyasasi	3
Sohiba Madirimova "Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi Feruzshohiy" to'plamida Mutrib she'rlari	22
Ilova. Matn	38
ADABIYOTSHUNOSLIK	
Shuhrat Sirojiddinov Ahliy Sheroziy qasidasida Alisher Navoiy madhi	53
Husniddin Eshonqulov Alisher Navoiy oshiqona g'azallarining badiiy qurilishiga oid o'ziga xosliklar	69
Murtazo Saydumarov Haririy maqomalarida Qur'oniy iqtiboslar	87
Ilyos Ismoilov Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni debochasi badiiyati	101
TILSHUNOSLIK	
Samixon Ashirboyev Areal lingvistikada takson tushunchasi talqini	119

EDITOR IN CHIEF	
Shuhrat Sirojiddinov	
DEPUTY EDITOR IN CHIEF	
Karomat Mullakhojaeva (Uzbek)	
Kasimjon Mamurov (English)	
EXECUTIVE SECRETARY	
Ilyos Ismailov	
EDITORIAL BOARD	
Zaynabiddin Abdirashidov	
Karl Rechl (Germany)	
Isa Habibeyli (Azerbaijan)	
Benedek Peri (Hungary)	
Teymur Kerimli (Azerbaijan)	
Eunkyung Oh (Korea)	
Mark Toutant (USA)	
Bakijan Tukhliev	
Kasimjan Sadikov	
Nurboy Jabborov	
Gaybullah Babayarov	
Vali Savash (Turkey)	
Onal Kaya (Turkey)	
Kimura Satoru (Japan)	
Vahit Turk (Turkey)	
Seyhan Tanju (Turkey)	
Aftandil Erkinov	
Rashid Zahidov	
Atabek Juraboev	
Bakhtiyar Abdushukurov	
Almaz Ulvi (Azerbaijan)	
Yusupova Dilnavoz	
Kuldosh Pardaev	
Elchin Ibrahimov (Azerbaijan)	
Nodirbek Jurakuziev	

CONTENTS	
TEXTOLOGY	
Muhammadjon Imomnazarov	
The comparison of the six diwans (poetry)	3
Sohiba Madirimova	
Mutrib's mukhammasses in the collection "Mazhmui mukhammasoti ash-shuaroi Feruzshakhiy"	22
Appendix. Text	38
LITERATURE	
Shuhrat Sirojiddinov	
The praise (madh) of Alisher Navoi in the qasida by Ahli Shirazi	53
Husniddin Eshonkulov	
Peculiarities of the artistic construction of Alisher Navoi's romantic ghazals	69
Murtazo Saydumarov	
Qur'anic quotes in Hariri maqamats	87
Ilyos Ismoilov	
The poetry of the preface (debacha) of Alisher Navoi's epic "Sadd-i-Iskandari"	101
LINGUSTICS	
Samikhon Ashirboev	
The interpretation of the concept of taxon in areal linguistics	119

Haririy maqomalarida Qur'oniy iqtiboslar

Murtazo Saydumarov*

Abstrakt

Maqolada o'rta asr arab badiiy so'z san'atining asosiy shakllaridan biri bo'lgan saj' – qofiyali nasrda bitilgan Abu Muhammad al-Qosim al-Haririy (1054-1122) ning maqomalarida qo'llanilgan Qur'oniy iqtiboslar tahlil etiladi. Ma'lumki, Qur'oni Karim barcha o'rta asr arab va musulmon dunyosidagi boshqa xalqlarning adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Nafaqat diniy mazmundagi adabiyotlar va musulmon qonunchiligiga doir risolalar islom ruhini aks ettirib, Qur'oniy iqtiboslar bilan boyitildi, balki o'rta asr badiiy so'z san'atining boshqa asarlarida ham bunday ta'sir kuzatiladi. O'rta asr arab adabiyotida so'zga chechanlik, abjirlik, turli sohalar dai bilimdonlik, zohidlik va boshqa mavzulardagi arab novellalarining eng mukammali hisoblanmish Haririy maqomalari misolida mana shu jihatni ko'rib chiqamiz. Maqomalarda asosan ikki muhim personaj – roviy va bosh qahramon nutqida ishlatilgan qur'oniy iqtiboslarning turli holat, mavzu va munosabatlarda mohirona qo'llanilgani, bosh qahramonning ushbu Qur'oniy iqtiboslar orqali o'z qilmishlarini oqlashi tahlil qilib beriladi.

Kalit so'zlar: *o'rta asr arab adabiyoti, klassik arab adabiyoti, maqoma janri, saj', qofiyali nasr, al-Haririy, qur'onshunoslik, matnshunoslik.*

---

* Saydumarov Murtazo Goziyevich – filologiya fanlari nomzodi, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Sharq tillari kafedrası.

e-pochta: msaydumarov@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3528-9572

Kirish

Maqomalar janr sifatida shakllangan davridan boshlab to shu kunga qadar arab adabiyotida muhim o‘rin egallab kelmoqda. Ushbu janr asoschisi deb Badi’-uz-Zamon al-Hamadoni (969–1057) tan olinadi. Lekin maqoma janri Haririy ijodida janr rivojlanishining eng cho‘qqisiga erishgan [Talimat 1957, 8] deb hisoblanadi.

Maqomalar saj‘, ya‘ni qofiyali nasrda yozilgan. Uning har jumlasini o‘nlab metafora, o‘xshatish, muvozana (parallelizm), mubolag‘a, kinoya, maqollar va Qur‘ondan ko‘chirmalar bilan boyitilgan. Bu xildagi asarlar mualliflari hikoya qilish jarayonida arab tili lug‘at boyligidan keng foydalanib, so‘z o‘yini va arab yozuvi xususiyatlarini mohirona qo‘llaydilar.

Shu jihatdan ham maqomalar qahramoni – yolg‘onchi va shungina emas, balki yuksak ma‘lumotli shaxs, u fiqh, shariat, sarf va nahv, notiqlik, nazm sohalarida chuqur bilimga ega bo‘lgan mohir shoir va notiq hamdir, uning nutqi xoh nazmiy bo‘lsin, xoh nasriy, maqomalarning yuqori nuqtasini tashkil etadi.

Shu o‘rinda ta‘kidlab o‘tish joizki, Haririy maqomalari uning zamondoshi bo‘lgan hamyurtimiz mashhur alloma Mahmud Abulqosim Zamaxshariy (1074–1143) ijodiga ham salmoqli ta‘sir ko‘rsatgan. U keyinchalik an‘anaga aylangan al-Hamadoni va Haririy asarlaridan farqli o‘laroq, bu janrga yangi yo‘nalish beradi. Zamaxshariy maqomalari ilmiy qadriyatga ham egaki, ular o‘rta asr tarixi, islom qonunchiligi va tilshunosligi kabi boshqa sohalarda jiddiy manba‘ vazifasini o‘taydi.

Arab adabiyotida ko‘plab mualliflar Hamadoni va Haririyga taqlid qilishga uringan, lekin ular darajasiga ko‘tarila olmagan. Bu janr asarlari hatto XX asrda ham yaratildi, maqoma janriga murojaat etgan yetmishdan ortiq adib ma‘lum. Hozirgi davrda ham maqoma janriga taqlid qilishga urinishlar uchrab turadi¹.

Muallif, odatda, bir necha o‘nlab maqomalardan iborat to‘plamni yaratadi. Har bir maqoma mustaqil, tugal voqea mazmuniga ega. Barcha maqomalarni doimiy ishtirok etuvchi ikki qahramon o‘zaro bog‘lab turadi. Bularning birinchisi – maqomalarda asosiy ishtirok etuvchi shaxs – ma‘lumotli, quvnoq, topqir va beg‘am daydi. O‘zining nutqi bilan u o‘z atrofida odamlarni to‘plab, gapga chechanligi va so‘zamolligi bilan ularni o‘ziga maftun etadi, so‘ngra aldab ularning pulini, molini oladi.

---

1 Saudiyalik arab adibi Muhammad al-Xunaynining ba‘zi maqomalari 2020-yil may oyi / 1441-hijriy yil ramazon oyida Saudiya Arabistoni Riyoz radiosida o‘qib eshittirildi.

Har bir maqomada bosh qahramon yangi shaharda paydo bo'ladi, ko'pincha maqoma o'sha shahar nomi bilan ataladi. Maqomalaridagi voqealar sahnasi – ko'pincha, bozor, masjid, qozixona, chorraha, bir so'z bilan aytganda odam gavjum bo'ladigan joy.

Ikkinchi doimiy qahramon – roviy. Uning nomidan butun maqomalar to'plamidagi voqealarni hikoya etish amalga oshiriladi. Odatan, u savdogar bo'lib, shaharma shahar kezadi va har safar yangi ko'rinishda paydo bo'ladigan bosh qahramonni uchratadi. Ba'zan roviyning o'zi ham bosh qahramonning tuzog'iga tushsa-da, shunga qaramay ko'ngli qahramon tomonida bo'ladi. Hikoyachi ertami, kechmi, bosh qahramonni yo nutqidan, yoki xatti-harakatidan tanib, u bilan yuzma-yuz qolib bahslashadi, aldamchilik qilgani uchun tanbeh beradi. Daydi qahramon esa bunga nisbatan topqir so'zamollik yoki hech qanday tayyorgarliksiz tuzilgan she'r bilan javob berib, roviy bilan yangi maqomada uchrashish uchun uni tark etadi.

Maqomalar bosh qahramoni va uning xatti-harakatlari, asar sujeti asosi – qahramonning tirikchilik maqsadidagi darbadarligi maqoma paydo bo'lgan va shakllangan davrning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirdi.

Abjir aldamchilar haqida xalq orasida keng tarqalgan quvnoq, qiziqarli hikoyalar va latifalarni o'rta asr arab antologiyasida ham, "Ming bir kecha"da ham uchratish mumkin.

Bosh qahramon o'zining g'aroyib sarguzashtlari bilan "Banu Sasan" toifasidan kelib chiqadi¹. Biroq maqomalar xalq adabiyotiga oid emas, balki yuqori uslubdagi adabiyotning barcha talablariga javob beradigan o'ziga xos asl kitobiy janr sifatida paydo bo'ldi.

O'rta asr arab adabiyoti tanqidchilari maqomalarni, eng avvalo, chiroyli va nozik iboralar bilan ifodalangani uchun yuksak baholab, undagi mazmunni ikkinchi darajaga surdilar. Ular maqoma janrining eng mohir ustasi deb, bu janrning asoschisi bo'lgan Badi-uz-Zamon al-Hamadoniydan o'za olgan Abu Muhammad al-Qosim Haririyni hisoblaydilar. Yevropalik tadqiqotchilar esa birinchi

---

1 Soson al-Akbar – g'arbiy Eron shahzodasi, kambag'al tilamchilar va daydilar homiysi hisoblangan. Ibn al-Muqaffa tomonidan zikr etilgan rivoyatda aytilishicha, Sosonning otasi Bahman o'limi oldidan og'irbo'y qizi Hamayyaga chopar yuborib, butun boyligini o'g'li Sosonga emas, balki bo'lajak nabirasi, agar u o'g'il bo'lsa, unga vasiyat qilishni ma'lum qiladi. Bundan g'azablangan Soson saroyini tark etadi va butun umrini kurdlar orasida podachilik qilib o'tkazadi. Shu bois g'ariblikda va darbadarlikda hayot kechiradiganlar uning ismi bilan ataladi, "Banu Soson" – kambag'al, daydi, tilamchi degan ma'noni anglatadi.

o'ringa Hamadoniyni qo'yib, Haririyni uning tilidagi dabdabalik va jimjimadorlik uchun tanqid qilsalar-da, sharqlik adabiyot munaqqidlarining fikrini qabul qiladilar.

Basradagi ipak bilan savdo qiluvchi boy tojir va yer egasi oilasida tug'ilgan Abu Muhammad al-Qosim ibn Ali al-Haririy al-Basriy (1054–1122) yaxshi ta'lim olib, eng avvalo, fiqh, arab adabiy tilining sarf va nahvi hamda so'z boyligini berilib o'rgandi. Haririy o'z davrining ko'plab taniqli adiblari singari o'sha paytda "eng so'f" arab tili – islomgacha bo'lgan she'riyat va Qur'on tilining saqllovchilari hisoblangan badaviylar muhitida yashadi.

Asosiy qism

Haririyning ko'plab maqomalarida Qur'ondan iqtiboslar: Qur'on oyatlaridan ko'chirma keltirish, qur'oniy iboralarni boshqacha ifodalash va Qur'ondagi obrazlarga ishora va kinoya qilish ko'plab uchraydi.

Haririyning Ray, Fiqh, Furot, Sur, Marv, Ummon, Rahbiya va Soson maqomalarida Qur'on oyatlaridagi ba'zi iboralar bevosita ko'chirma sifatida keltiriladi va bu iqtiboslarning barchasi bosh qahramon Abu Zayd as-Sarujiy nutqida bayon etiladi.

Ko'p holatlarda Abu Zaydning nutqi, xoh u xutba bo'lsin yoki to'planib turgan odamlar oldidagi ma'ruza bo'lsin, bunday iqtiboslar bilan tugallanadi. Keltirilgan ko'chirmalar mazkur holatlarda uning so'zlari "haqqoniyligi"ning isboti yoki rad etib bo'lmaydigan xulosasi bo'lib, qur'oniy oyatlar undagi ma'noni to'liq yoki qisman tasdiqlash uchun ishlatiladi [Gryunebaum 1981, 142]. Bu iqtiboslar matndagi saj' bilan to'liq monandlashadi. Furot va Soson maqomalaridagi iqtiboslar tashqi jihatdan qofiyalanmagan bo'lib ko'rinsa-da, u mazmunning ajralmas qismiga aylanadi. Soson maqomasida Abu Zayd keksayib, o'g'liga aldamchilikdan ko'ra foydaliroq hunar yo'q deb nasihat qilib, "Allohning rahmatidan noumid bo'lma", deydi:

وَلَا تَيْئَسْ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ

Bu jumla Qur'oni Karimdagi Yusuf surasining 87-oyatidan ko'chirma,

﴿إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ﴾

("Allohning rahmatidan noumid bo'lmangiz, zero, Allohning rahmatidan faqat kofirlar qavmigina noumid bo'lur") [Qur'oni Karim 2006, 12:87].

Sava maqomasidagi asarning bosh qahramoni Abu Zayd as-Sarujiy qabristonda to'plangan xalq oldida xutba qilib, har bir inson qazoyi qadar, o'zining o'limi, narigi dunyoda ilohiy jazo haqida

unutmasligi zarurligi haqida va'z qilib, o'z nutqini qur'oni ibora bilan yakunlaydi:

ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١١١﴾ [Haririy 1878, 111]

(“Yana bir bor yo'q, sizlar yaqinda bilursizlar”) [Qur'oni Karim 2006, 102:4].

Ray maqomasida Abu Zayd qiyomat kunida Alloh Taolo o'zining itoatkor bandalarini ularning ibodatlariga yarasha taqdirlashi haqida gapiradi va o'z nutqida quyidagi oyatlarni Qur'oni Karimdan iqtibos qiladi:

﴿يُحْسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى﴾

(“Inson o'zini bekor tashlab qo'yiladi deb o'ylaydimi?") [Qur'oni Karim 2006, 75:36].

وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٤٠﴾

(“Va nafsini havolanishdan qaytargan bo'lsa”) [Qur'oni Karim 2006, 79:40].

﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ ﴿٤١﴾ وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ ﴿٤٢﴾

(“Inson uchun faqat o'zi qilgan harakatigina bo'lur. Uning qilgan sa'y-harakati yaqinda ko'rinur. So'ngra u (o'sha sa'y-harakati uchun) to'la-to'kis jazo–mukofot olur”) [Qur'oni Karim 2006, 53:39-41].

Abu Zayd so'zini davom ettirib, Qur'oni karimdagi “ar-Rahmon” surasining 7-9-oyatlariga ishora qiladi.

Abu Zayd Furot maqomasida muhosiblik va munshiylik san'atini muqoyasa qilar ekan, o'z nutqini Qur'on oyati bilan yakunlaydi: “...va kotiblar va bizning o'rtamizda ularga to pora berilar ekan, kelishmovchilik bo'ladi, axir ular o'rtasida shundaylar bor ediki, ular iymon keltirdilar va xayrli ishlar qildilar” [Haririy 1878, 243].

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ﴿٢٤﴾

(“Iymon keltirgan va yaxshi amal qilganlar”) [Qur'oni karim 2006, 47:2]

Ummon maqomasida Abu Zaydning nutqi quyidagi iborani keltiradi:

هَلْ أَتَاكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٥﴾

“Sizlarni alamli azobdan qutqaradigan bir tijoratga dalolat qilayinmi?”.

Abu Zaydning nutqi bilan monandlashgan ushbu oyat eshituvchini notiqning keyingi so'zlariga quloq solishga jalb etadi, Abu Zayd nutqini quyidagi so'zlar bilan yakunlaydi.

ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا ﴿٢٦﴾ [Haririy 1878, 461]

(“Unga (kemaga) mininglar! Uning suzishi ham, to‘xtashi ham Allohning ismi bilandir!”) [Qur’oni karim 2006, 11:41]

Yuqorida keltirilgan misollardagi qur’oniy iqtiboslar muallif tomonidan Abu Zayd nutqida bayon etilib, uning xutbasini, xalq orasidagi ma’ruzasini yakunlab, nutqining kulminatsion nuqtasi bo‘lib xizmat qiladi va undan so‘ng esa mavzuning davomi bo‘lgan she’riy baytlar keladi.

Qur’on oyatlaridan ko‘chirmalar keltirish roviy nutqi uchun ham xarakterlidir. Masalan, Samarqand maqomasidan kichik parcha keltiramiz:

تخيرت المركز لاستماع الخطبة، ولم يزل الناس يدخلون، في دين الله أفواجا
ويردون أفراداً وأزواجاً [Haririy 1878, 318]

(“Men xutba eshitish uchun masjid o‘rtasidan joy oldim, odamlar ibodat qilishga (harfan: Allohning diniga) guruh-guruh bo‘lib ham, bittadan va ikkitadan bo‘lib ham kirib kelardilar”). Bu yerdagi

أجأوفاً، لئلا يندي يف نول خدي سأل

iborasi “Odamlar to‘p-to‘p bo‘lishib, Allohning dini (Islom) ga kirayotganlari...” Qur’oni Karimdan iqtibos qilingandir [Qur’oni Karim 2006, 110:2].

Shuningdek, Vasit maqomasidagi

أقسم بالطور والكتاب المسطور

“Tur tog‘i va muqaddas kitob nomi bilan qasam ichdi” iborasi ham Qur’ondan keltirilgandir [Haririy 1878, 334].

بالطور وكتاب مسطور

(“Qasamyod etaman Tur (tog‘i) bilan, bitilgan Kitob(Qur’on) bilanki...” [Qur’oni karim 2006, 52:1-3].

Sur maqomasida roviy tasodifan o‘ziga xos tilamchilar va bechora kambag‘al soillar toifasi sifatida nom taratgan “Banu Sasan” oilasida bo‘layotgan to‘y ustidan chiqib qoladi. To‘yda hozir bo‘lganlarga murojaat etayotgan mo‘tabar shayx bu, shubhasizki, Abu Zayd, Alloh Taologa “mol-mulkdan zakot belgilagani, kambag‘al tilamchilarni haydab yuborishni taqiqlagani va o‘z bandalariga ularning mol-mulkida soil va yo‘qsil uchun ma’lum haq borligini” belgilagani uchun hamd-u sanolar aytadi [Haririy 1878, 352]. Bu yerdagi

(وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ) (لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ)

oyati Qur’oni karimdan iqtibos qilingan [Qur’oni Karim 2006, 70:74]. Ushbu parchaning boshidagi (فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ) iboralari ham Qur’oni karimning “Haj” surasi 36-oyatdan iqtibos qilingan bo‘lib, “...ulardan (o‘zlaringiz ham) yeyaveringlar, tilanchiga

va so'rayolmay turgan muhtojga ham yediringiz" degan ma'nodagi so'zlar o'zlashtirib keltirilgan.

Mazkur maqomadagi nutq to'yda so'zlanar ekan, ushbu munosabat bilan ham Abu Zaydda Qur'ondan misol tayyor turadi, axir odamlar uchun "er-xotinlik Alloh tomonidan belgilangan", u aytadi:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا﴾ [Haririy 1878, 353] ("Ey insonlar! Darhaqiqat, Biz sizlarni bir erkak (Odam) va bir ayol (Havo)dan yaratdik hamda bir-birlaringiz bilan tanishishingiz uchun sizlarni (turli tuman) xalqlar va qabila(elat)lar qilib qo'ydik") [Qur'oni Karim 2006, 49:13].

Yuqorida bayon etilganlardan ko'rinib turibdiki, maqomalar mazmunida uyg'unlashuvchi ko'plab har xil elementlarga xos bo'lgan nutq darajasining turli uslubiy sathlarida bosh qahramonning oliy yoki yuksak darajadagi so'z boyligi Qur'oniyl iqtiboslar bilan mustahkamlanadi.

Maqomalar qahramoni nafaqat mohirona aldamchilikni amalga oshirib, shu yo'l bilan tirikchilik o'tkazadi, balki o'zining oliy darajada ma'lumotlilikini, musulmon qonunchiligi, grammatika, ritorika, she'riyat va boshqa sohalardagi bilimini namoyish etadi.

Qur'oniyl oyatlar maqomalarda aynan iqtibos etilish bilan bir qatorda ular o'zlashtirma ifoda tarzida ham keltiriladi. Roviyl bosh qahramon Abu Zaydning yolg'on ishlatib, aldamchilik qilgani uchun tanqid qilsa, u shunday javob beradiki, uning javobi tanqiddan ko'ra ishonarliroq chiqadi. Oqlov vositasi sifatida ko'pincha ilohiy so'z, ya'ni Qur'on va hadislardan keltirilgan ko'chirmalar xizmat qiladi. Masalan, "Dinor haqida"gi maqomada qahramon oqsoq qariya obrazida eski juldur kiyimda paydo bo'ladi, u o'z taqdiridagi o'zgarishlardan shikoyat qiladi – bir paytlar boy, saxovatli bo'lib, hozir esa bechora qariyaga aylangan. Boshqa maqomalardagi kabi bunda ham u o'zining yorqin fasohati va quvnoq topqirligini namoyish etadi. U dinor ishlab olish uchun uni (dinorni) ko'klarga ko'tarishni, agar zarur bo'lsa, uni shu ondayoq yomonlashga tayyor ekanini ko'rsatadi. Hikoya nihoyasida al-Horis ibn Hammom qariya obrazidagi Abu Zaydni tanib qoladi, uning "nima uchun o'zingni cho'loqlikka solding?" degan savoliga u quyidagicha javob beradi:

"Men o'zim xohishsiz bo'libman oqsoq,
Niyatim yaxshilik eshigin qoqmoq.
Rizq uchun har ko'yda bo'libman zohir,
Bezanjir, bekishan, men hur musofir.
Ayyorlik, makkorlik yurgan yo'limda,

Qurolim burrolik mening tilimda.
 Ayb deb aysalar bu qilmishimni,
 Men esa oqlayman qilgan ishimni:
 Qur'onda muqaddas so'z-la xudoim
 Cho'loqda gunoh yo'q degan u doim!"

[Cho'loqda gunoh yo'q – Qur'onning 48-sura, 17-oyatiga ishora, bu oyatda aytilishicha, ko'rlar, cho'loqlar va kasallar muqaddas urush – jihodda ishtirok etmasliklari mumkin].

Qiyoslaymiz: لَيْسَ عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ ﴿لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ﴾

"Cho'loqqa xaraj yo'qdir" (ya'ni jihodga chiqmaganligi uchun ayblanmas) [Qur'oni Karim 2006, 48:17].

Boshqa bir misol. Dimyat maqomasida Abu Zayd o'zining fasohatli ustaligi uchun mukofot olib, yolg'on bahona o'ylab, tez qaytishini va'da qilib, jamoani tark etadi. Roviyy esa uning qilmishini oqlash uchun yozib qoldirgan xatini topib oladi: "Ey menga yordam bergan, sening oldingdan ketganim uchun ayblama, bu charchoqdan yoki takabburlikdan emas, balki "qorning to'ydimi – ket!" degan qoidaga amal qilishimdir. Qiyoslaymiz:

[Haririy 1878, 42] ﴿فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا﴾

(".. taom yeb bo'lgach, tarqalinglar...") [Qur'oni Karim 2006, 33:53].

Maqomalarda Qur'oniy so'zlarni iqtibos qilish va o'zlashtirma tarzda ifodalashdan tashqari Haririy o'z asari qahramonlarining u yoki bu sifatini va belgisini xarakterlash uchun Qur'ondagi obrazlarga ishora yoki shama qiladi. Masalan, Kufa maqomasida Abu Zayd o'zining ahvoli haqida hikoya qilib shunday deydi: "... Meni g'ariblik shu tuproqqa uloqtirdi, bechora va och edim, hamyonim Muso onasining qalbidek bo'lib qoldi" [Haririy 1878, 47]. Bu Qur'oni Karimdagi ushbu oyatga ishoradir:

﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِعًا ۖ إِن كَادَتْ لَتُبْدَىٰ بِهِ لَوْلَا أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾

("Muso onasining qalbi bo'm-bo'sh bo'lib qoldi (tashvishdan forig' bo'ldi). Agar bizga ishonuvchilardan bo'lishi uchun uning ko'nglini xotirjam qilmaganimizda, u (o'z o'g'li ekanini) fosh qilib qo'ygan bo'lardi") [Qur'oni Karim 2006, 28:10].

Rahbiya maqomasida Qur'oni karimning Yusuf surasiga (№12) ishora etilgan. "... U ibn Ya'qubning o'limida aybsiz bo'ridek begunoh hisoblanadi". Yusufning akalari uni qul qilib sotib yuborib, otalariga uni go'yoki bo'ri yeb qo'ygan deb yolg'on gapirgan edilar.

﴿قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتْعَانَا فَاكْلَهُ الدِّبْتُ ۚ﴾

("Ey otamiz! Biz Yusufni matohlarimiz oldida qoldirib

quvalashib ketsak, uni bo'ri yeb ketibdi") [Qur'oni Karim 2006, 12-17].

Yana bir misol "Qahqariya" maqomasida keltirilgan. Ushbu maqomaning bunday atalishi sababi shundaki, bu maqomada bir risola mavjud bo'lib, u boshidan oxirigacha va oxiridan boshigacha bir xil o'qiladi. Ushbu maqomada quyidagi jumla bor:

﴿ تَفَرَّقُوا أَيُّدِي سَبَا ﴾

"so'ngra ular sabaliklar singari ajralishib, tarqalishib ketdilar"

[Haririy 1878, 186].

Bu Qur'onning Saba surasida (№34) bayon etilgan Alloh tomonidansuvtoshqini haqida ogohlantirilgan Janubiy Arabistondagi Saba qabilasi haqidagi hikoyatga ishoradir. Maqomalar sharhida Alloh Taoloning kalomi keltirilgan:

﴿ وَمَرْقَنَاهُمْ كُلَّ مُمْرَقٍ ﴾

("...ularni bo'lib-bo'lib tashladik") [Qur'oni Karim 2006, 34:19].

Makka maqomasida quyidagilarni o'qiymiz: "Bizning va'damiz Urqubaning va'dasi kabi bo'ldimi? Ya'qubning qalbida biror ehtiyoji qoldimi?" Rovi bu yerda "Ya'qubning qalbidagi ehtiyoji" deganda Yusuf surasidagi quyidagi oyatga ishora qiladi:

﴿ إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا ﴾

("Bu faqat Yoqubning dilidagi (farzandlariga nisbatan mehridan paydo bo'lgan) bir hojat bo'lib, u o'shani qondirgan edi, xolos") [Qur'oni Karim 2006, 12:67]. Ma'lumki, bu ta'bir "Ya'qubning qalbidagi ehtiyoji" xalq orasida mashhur bo'lgan masalga aylandi. Muallif shuningdek, Atiya Urqubani tilga olib, va'dani bajarish kechiktirilganda xalq masallariga aylangan va "Masallar kitoblari"ga [Al-Maydaniy 1978, 447; Al-Askariy 1988, 433; Zamaxshariy 1978, 176] kiritilgan "Urqubaning va'dasi" ("Urquba aytgan kun") degan iborani qo'llaydi.

Sinjar maqomasida [Haririy 1878, 169] roviy Shams surasida zikr qilingan voqealarni eslaydi, Abu Zaydga Samud qabilasidagi Qudar kabi bo'lmaslikni ta'kidlaydi. Bu surada zikr qilinishicha, Samud qavmi qabilasi payg'ambar Solih alayhissalomni yolg'onchiga chiqarib, u keltirgan tuyani so'yib yuborganliklari uchun azobga duchor qilingan edilar.

Shuningdek, ushbu maqomada Baqara surasining 102-oyatiga ishora qilinadi:

﴿ يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ... ﴾

Bunda zikr qilinishicha, (... lekin odamlarga sehr (jodu)ni hamda Bobildagi Horut va Morut nomli farishtalarga tushirilgan

narsalarni o'rgatadigan....) iboralari bilan Bobil sehr-jodu bilan mashhur bo'lganligiga ishora bor.

Zabidiya maqomasida Yusuf surasida zikr qilingan qissaga yashirin ishora bor. Qahramon bir o'smirni yetaklab kelib, uni roviyga sotadi. Roviyo o'smirning yashirin ma'no ifodalagan so'zlariga ahamiyat bermaydi va pulidan ayriladi.

Saadiya maqomasida roviy bir shayx qissasini hikoya qiladi. Shayx bir bolani qozining oldiga yetaklab kelib, u gapiga quloq solmayotgani, aytganlarini qilmayotgani haqida shikoyat qiladi. Qozi: "Agar farzand otasining amrini bajarmasa, otasi farzandini yo'qotgan hisoblanadi" deydi. Bola esa jahli chiqib, u otasining barcha aytganlarini qilayotgani, otasidan odob-axloqni o'rgangani haqida so'zlab chiroyli baytlarni o'qiydi va unda Xizr va Musa alayhumassalom ham rad etilganlarini misol keltiradi. Bu yerda Kahf surasining 77-oyatiga ishoradir.

﴿ حَتَّىٰ إِذَا أَتَىٰ أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلُهَا فَأَبَوْا أَن يُصَيِّفُوهُمَا ﴾

("... bir shahar ahlining oldiga kelib, ulardan taom so'ragan edilar, ularni mehmon qilishdan bosh tortishdi") [Qur'oni Karim 2006, 18:77].

Halab maqomasida shunday satrlar bor: "Alloh senga bu "talo" (ohuning bolasi)ni muborak qilsin, xuddi yo'q va yo'qda muborak qilgani kabi" deb, Nur surasining 35-oyatiga ishora qiladi:

﴿ مِنْ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ ﴾

("U (chiroq) na sharqiy va na g'arbiy bo'lmagan zaytun daraxtidan...") [Qur'oni Karim 2006, 24:35].

Bu misolning qiziqarli jihati shundaki, qanday qilib "yo'q va yo'q"da muborak qilishi mumkin. Bu iborani tushunish uchun o'quvchida filologik his bo'lishi hamda u ilohiy kalomni yod olgan va uni tafsir qila oladigan bo'lishi kerak. Qur'oni Karimda zaytun daraxtining "na sharqiy va na g'arbiy" ekanligi zikr qilinadi.

Basra maqomasida Abu Zayd nutq so'zlar ekan, u xalifa Umar tomonidan asos solingan bu shaharni "poklik timsoli deb tavsiflaydi va bir qator olim-ulamolarni ularning sifatleri bilan eslaydi, masalan, "barcha zamonlar olimi" deb "Arablar kunlari ("Ayyam al-Arab") ning to'plovchisi Abu Ubaydani, "grammatikaga asos solgan deb Abu Asvad ad-Dualiyini, she'rlar vaznini aniqlagan deb Xalil ibn Ahmadni tavsiflaydi. U o'z nutqida "Ya'qubning yig'isi", "Agar qaror qilsangiz, Allohga tavakkul qiling", "bu sen va mening o'rtamizdagi firoqdir" degan iboralarni ishlatadi.

"Ya'qubning yig'isi" Yusuf surasidagi Yusufning otasi Ya'qub alayhissalom qissasiga ishoradir. "Biror ishga qaror qilsangiz,

Allohga tavakkul qiling" Ol Imron surasining 159-oyatiga ishoradir:

﴿فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ﴾

Ushbu maqomadagi she'riy parchada keltirilgan "Bu sen va men o'rtamizdagi ayriliqdir" va "Qani endi... butunlay unutilib ketsam" iboralari Kahf va Maryam suralaridan olingan.

Bu o'rinda, bizning fikrimizcha, arab adabiyotida, xususan, Haririy maqomalarida muhim bir jihat – Islom ruhining aks ettirilishini ta'kidlash zarur [Gryunebaum 1981, 176-191]. Zero, Qur'onning katta ta'siri ostida bo'lgan butun o'rta asr arab va musulmon dunyosidagi boshqa xalqlarning adabiyoti qur'oniyl dunyoqarash ruhi bilan sug'orilib, muqaddas kitobdan keltirilgan iqtiboslar va qur'oniyl obrazlarga ishoralar bilan boyitilgan.

Bunday yo'nalish barcha o'rta asr mualliflari asarlarida bo'lgani kabi, nasr va nazmning xususiyatlarini uyg'unlashtiruvchi, jimjimador bezatilgan adabiyot va turli-tuman mavzulardagi jonli nutqni birlashtiruvchi o'ziga xos janr asari bo'lgan Haririy maqomalarida ham kuzatiladi. Haririyning zuhdiyot maqomalarida qahramon Abu Zayd nutqida bu dunyo lazzatlarining o'tkinchiligi, har qanday gunohga ilohiy jazo berilishi va xayrli ishlarni amalga oshirishga da'vat mavzulari bayon etiladi. To'plamdagi Sana, Sav, Ray, Samarqand, Ramliya, Tinnis, shuningdek, Basra maqomalari ana shunday ruhda bitilgandir. Bu maqomalarni tadqiq etishda "bayon etishning notiqlik san'ati uslubiga amal qilish bilan bevosita bog'liq bo'lgan" muallif obrazini yanada yorqinroq ko'rish mumkin [Polyakov 1981, 193].

XI – XVI asr muallifi u yoki bu darajada doimo xatib (yoki voiz) bo'lgan... shuning uchun ham butun o'rta asrlar adabiyotida bayon etishning notiqlik uslublari sezilib turadi" [Lixachyov 1970, 133].

Ta'kidlab o'tish lozimki, Haririy Qur'on oyatlaridan iqtibos keltirish, ularga kinoya va ishora qilish bilan bir qatorda yana bir holat – nodir so'z yasash shakli bilan yangi so'z yasashni o'zlashtirgan. Qur'oni Karimning Humaza (№104) surasidagi (فُعْلَةٌ) shaklida yasalgan so'zlar bor. Bular (حُطْمَةٌ، لُمْرَةٌ، هُمَرَةٌ) bo'lib, arab tilida juda kam uchraydigan so'zlardir. Mazkur shaklda yasalgan kam tarqalgan bunday so'zlar Iskandariya maqomasida ishlatilgan:

فُعْدَةٌ	-	dangasa, tanbal
جُنْمَةٌ	-	lapashang, landovur
ضُجْعَةٌ	-	bemajol, nimjon
خُدْعَةٌ	-	yolg'onchi, aldoqchi
نُؤْمَةٌ	-	uyquchi

Xulosa

Xulosa sifatida aytish mumkinki, to'plamni tashkil etuvchi 50 maqomadadan 26tasida 35 holatda qur'oniylar iqtiboslar mavjud, 18 maqomada Qur'ondagi u yoki bu obrazga ishora qilingan, 5ta maqomada Qur'on oyatlari o'zlashtirma iboralar bilan keltiriladi.

Shunday qilib, bevosita iqtiboslar, Qur'on oyatlarini o'zlashtirma iboralar tarzida keltirishlar, Qur'on obrazlariga kinoya va ishoralar va, nihoyat, so'z yasovchi shakllarni ko'rib chiqdik. Ular asosan, Abu Zayd as-Sarujiy nutqiga xos bo'lib, shuningdek, roviy nutqida ham, so'ngra, kamroq darajada, boshqa personajlar nutqida uchraydi. Haririy maqomalaridagi Qur'ondan keltirilgan iqtiboslar, ular xoh bevosita ko'chirma, yoki Qur'on oyatlarini o'zlashtirma ibora yoxud Qur'on obrazlariga ishora tarzida bo'lsin maqomalar bosh qahramoni Abu Zaydning u yoki bu qilmishini oqlash maqsadida qo'llanilgan, uning xalq oldida xutbasi, ma'ruzasining xulosa-isbotidir, muallifning bosh qahramon yoki roviy tilidan bayon etgan fikrini mustahkamlaydi, shuningdek, asosiy obrazlarning u yoki bu belgisi, sifati va xarakterini hamda mohiyatini yanada to'liqroq ochishga yordam beradi.

Adabiyotlar

- Қуръони Карим (маъноларининг таржима ва тафсири). 2006. Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. Тошкент: Тошкент ислом университети.
- Haririy, Abu Muhammad al-Qosim. 1878. *Maqāmāt. (Maqomalar)*. Misr: Bulaq. *مقامات الحريري، كتاب المقامات الأدبية لأبي محمد القاسم ابن علي بن عثمان*. الحريري البصري، 8781م، مصر، بولاق.
- Talimat, Abd an-Nafi'. 1957. *Ahlu-l-kudya antal-l-maqamat-fi-l-adabi-l-ara-biy ("Aldamchilar arab adabiyotida maqomalar qahramonlari")*. Suriya, Damashq: "Dar ibn al-Valid" nashriyoti. *أهل الكدية أبطال المقامات في الأدب العربي. عبد النافع طليمات*. دار ابن الوليد، سوريا، دمشق.
- Al-Maydoniy, Abu-l-Fadl Ahmad ibn Muhammad. 1978. *Majma'u-l-amsal ("Masallar to'plami")*. Bayrut: "Dar al-Jayl" nashriyoti. *مجمع الأمثال*. (الميداني، أبو الفضل أحمد بن محمد. دار الجيل، بيروت، 8791
- Al-Askariy, Abu Hilal al-Hasan ibn Abdulloh. 1988. *Jamhartu-l-amsal ("Masallar to'plami")*. 2-nashr, 1-jild. Bayrut: Dar al-Jayl. *جمهرة الأمثال*. (العسكري، أبو هلال الحسن بن عبد الله. بيروت: دار الجيل.
- Zamaxshariy, Jorulloh Abul-Qosim Mahmud. 1978. *Arab maqollarining chuqur tadqiqoti ("al-Mustaqsa fi amsal al-arab")*. 2-nashr, 1-jild. Bayrut: Dar al-kutub al-ilmiyya. *المستقصى في أمثال العرب*. الزمخشري، جار الله أبو القاسم محمود، بيروت: دار الكتب العلمية، 1978م، ط2، ج1، ص. 176.

- Грюнебаум, Г.Э. фон. 1981. *Основные черты арабо-мусульманской культуры*. Москва: Наука.
- Поляков, М.М. 1986. *Вопросы поэтики и художественной семантики*. Москва: Советский писатель.
- Лихачев, Д.С. 1970. *Человек в литературе Древней Руси*. Москва: Наука.

Qur'anic quotes in Hariri maqamats

Murtazo Saydumarov*

Abstract

The article examines the Qur'anic quotes used in the verses of Abu Muhammad al-Qasim al-Hariri (1054-1122), which demonstrate one of the main forms of medieval Arabic rhetoric. It is known that the Qur'an had a great influence on the literature of all other nations in the medieval Arab and Muslim world. Not only do religious literature and pamphlets on Muslim law reflect the spirit of Islam and are enriched with Qur'anic quotations but also other works of medieval art of expression also have this effect. In medieval Arabic literature, we consider this aspect in the example of Hariri's maqamats which are considered to be the most perfect Arabic short stories on eloquence, knowledge in various fields, asceticism, and other subjects. The article analyzes the use of Qur'anic quotes in the speech of two important characters, the narrator and the protagonist, in different situations, themes and relationships, and the protagonist's justification of his actions through these Qur'anic quotes.

Key words: *medieval Arabic literature, classical Arabic literature, maqama genre, saj', rhyming prose, al-Hariri, Quranic studies, textology.*

---

* Saydumarov Murtazo Gozievich – Doctor of Philosophy in Philology, Associate-Professor, Alisher Navai Tashkent State University of Uzbek Languages and Literature, Department of Eastern Languages.

e-mail: msaydumarov@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3528-9572

References

- Қуръони Карим (маъноларининг таржима ва тафсири). 2006. Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. Тошкент: Тошкент ислом университети.
- Haririy, Abu Muhammad al-Qosim. 1878. *Maqāmāt*. (Maqomalar). Misr: Bulaq. مقامات الحريري، كتاب المقامات الأدبية لأبي محمد القاسم ابن علي بن عثمان. الحريري البصري، 8781م، مصر، بولاق.
- Talimat, Abd an-Nafi'. 1957. *Ahlu-l-kudya antal-l-maqamat-fi-l-adabi-l-ara-biy* ("Aldamchilar arab adabiyotida maqomalar qahramonlari"). Suriya, Damashq: "Dar ibn al-Valid" nashriyoti. أهل الكدية أبطال المقامات في الأدب العربي. عبد النافع طليمات. 7591م، دار ابن الوليد، سوريا، دمشق).
- Al-Maydoniy, Abu-l-Fadl Ahmad ibn Muhammad. 1978. *Majma'u-l-amsal* ("Masallar to'plami"). Bayrut: "Dar al-Jayl" nashriyoti. مجمع الأمثال. (الميداني، أبو الفضل أحمد بن محمد. دار الجيل، بيروت، 8791
- Al-Askariy, Abu Hilal al-Hasan ibn Abdulloh. 1988. *Jamhartu-l-amsal* ("Masallar to'plami"). 2-nashr, 1-jild. Bayrut: Dar al-Jayl. (جمهرة الأمثال، (العسكري، أبو هلال الحسن بن عبد الله. بيروت: دار الجيل.
- Zamaxshariy, Jorulloh Abul-Qosim Mahmud. 1978. *Arab maqollarining chuqur tadqiqoti* ("al-Mustaqsa fi amsal al-arab"). 2-nashr, 1-jild. Bayrut: Dar al-kutub al-ilmiyya. المستقصى في أمثال العرب، الزمخشري، جار الله أبو القاسم محمود، بيروت: دار الكتب العلمية، 1978م، ط2، ج1، ص 176.
- Грюнебаум, Г.Э. фон. 1981. *Основные черты арабо-мусульманской культуры*. Москва: Наука.
- Поляков, М.М. 1986. *Вопросы поэтики и художественной семантики*. Москва: Советский писатель.
- Лихачев, Д.С. 1970. *Человек в литературе Древней Руси*. Москва: Наука.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta-siga yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi

qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasini qavs ichida ( ) satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [ ] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17^a]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiya berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz
adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiya barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiya berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*,
Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi
raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher
Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 –
133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiya foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany:
Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek
matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti.
<http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni:
maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti."
Oltin bitiglar 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globallashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: goldenscripts@gmail.com
Tel.: +99891 166-31-38
Bosishga 30. 03 2021-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8
Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi
tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.
Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.
"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77, +99894
659 94 62